

17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti Hukuk Düzeni'nde Zamanaşımı (Mürûr-ı Zamân) Uygulaması ve Amid Mahkemesi'nden Bazı Örnekler

Statute of Limitations (Mürûr-ı Zamân) in Ottoman State Law in 17th and 18th Centuries and Some Examples From Amid Court

Ercan GÜMÜŞ*

Özet

Kökeni Eski Yunan ve Roma hukukuna dayanan dava zamanaşımı, İslam hukukçularınca da kabul görmüş ve uzunca süre İslam hukukunda yürürlükte kalmış bir uygulamadır. Bunun Osmanlı Devleti'nde sıklıkla uygulandığı, kadı defterleri ve fetva koleksiyonlarında yer edindiği bilinmektedir. Çalışmanın amacı 17. ve 18. yüzyıllarda Amid mahkemesine yansıyan davalar arasında 10-15 yılın üstündeki davaların neler oldukları ve bunların zamanaşımı olgusu/karinesi ile ilişkisini irdelemektir.

Çalışmanın amaç edindiği ikinci bir husus ise genelleme problemidir. Tarihe özgü çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan bu yanlış/sapma zamanaşımı hususunda da görülmektedir. Hukukta zamanaşımı olgusunun/karinesinin varlığına rağmen, bu karinenin her zaman ve her yerde aynı şekilde uygulanmadığı düşünülmektedir. Bundan hareketle, bu çalışmada, zamanaşımı hakkında kesin ve mutlak yargılar koymanın araştırmacılar için bir problem oluşturduğuna dikkat çekilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Zamanaşımı (Mürûr-ı Zamân), Osmanlı Devleti, İslam Hukuku, Amid Mahkemesi, Kadı, Fetva.

*Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: ercangumus1977@hotmail.com

Summary

Nonclaim statute, originating from Ancient Greek and Roman law, has been accepted by Islamic lawyers and been in force in Islamic law for a long time. It is known that the implementation of statute of limitations was frequently used in the Ottoman State, and referred in the books of the *cadi* and in the *fatwa* collections. The purpose of the study is to examine the cases of over 10-15 years reflected in the Amid court in the 17th and 18th centuries while examining their relevance to the statute of limitations fact/presumption.

Another subject that the study aspires to is the generalization problem. We often encounter this mistake/deviation in the statute of limitations subject as well as the studies specific to history. Despite the existence of fact/presumption of statute of limitations in law, this presumption is considered to have not been always executed in the same way everywhere. From this point of view, passing final and absolute judgement on the statute of limitations is remarked in this study as a problem for the researchers.

Key Words: Statute of Limitations (Mürûr-ı Zamân), Ottoman State, Islamic Law, Amid Court, *Cadi*, *Fatwa*.

Giriş

Çalışmanın tarih aralığı 17. ve 18. yüzyıl, mekan sınırı Osmanlı Devleti idaresindeki Amid Mahkemesi, problemi/olgusu ise zamanaşımıdır. Çalışmada zamanaşımı karinesi/olgusu nedir? Bunun tarihi kökeni nereye dayanır? Neden böyle bir uygulamaya gidilmiştir? Gibi sorulara cevap aranırken ayrıca Osmanlı hukuk sisteminde zamanaşımı karinesi, buna dair bir takım değerlendirmeler ve Amid’de bu hususa örnek olabilecek davalar ele alınmıştır.

Ülkemizde Osmanlı dönemi hukukunu ve idari yapısını irdeleyen kimi çalışmalarda bu hususun ayrıntılarına değinilmeden bir genelleme olarak kabul edilmesi bir sorun olarak görülmekte, bundan hareketle burada bu tarz ön kabullere dair metodolojik bir eleştiri denemesine de yer verilmektedir.¹

¹ Tarihi olayların biricikliği ve kendine özgülüğü tarihçiler için ortada duran bir uyarıcı iken alanda sık görülen hatalardan biri “genelleme sorunu”dur. Bu husus tarih felsefesinin ve metodolojisinin problemi olduğu gibi bilim felsefesinde de tartışılmıştır. Endüksiyon ya da tümevarım sorunu olarak da karşımıza çıkan bu problemi vurgulamak için kuğu metaforu kullanılmıştır. Durumu özetleyen vecize “**her kuğu beyazdı, ta ki...**” (Ahmet Güneş, “16. Yüzyılda Osmanoğullarının Beşiği Eskişehir ve Karacaşehir’de Sosyal Kurumlara İlişkin Köy Gelirleri ve Bunların Paylaşımı”, *Ankara*

İncelemeye konu edilen hususun dayandığı temel kaynaklar (DŞS) Diyarbakır Şer'îye Sicilleridir. Bunlardan en eskisi 1651 tarihlidir ve 18. yüzyılın ilk elli yıllık dönemine ait 6 defter ile birlikte toplamda 7 defterden oluşan bir sicil kaynağından binlerce sicil belgesi önceki çalışmalarımızda taranmıştır. Bu belgeler arasından 17'sinin zamanaşımı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. 17 belgenin ise sadece 3'ü doğrudan zamanaşımına ters düştüğü için mahkemece reddedilmiştir. Geri kalan 14 belge ise zamanaşımına dahil edilmeliyken mahkeme davaları kabul ederek incelemiş ve bir sonuca ulaşmıştır. Hülasa 17 belgeden 3'ü zamanaşımı olgusunun mevcudiyetini ve uygulandığını desteklerken 14 belge bu olguya tezat oluşturmaktadır.

1- Tarihçesi, Gerekçesi ve Kavram-Olgu

1.1. Tarihçe

Çalışmanın tarih aralığı 17. ve 18. yüzyıl, mekan aralığı Osmanlı Devleti idaresindeki Amid Mahkemesi, problematiği/olgusu zamanaşımı şeklinde belirlenmişse de bu uygulamanın evveliyatına ana hatlarıyla değinmek gerekmektedir.

İslam öncesinde zamanaşımı uygulamasının hukukta yer aldığı bilinmektedir. Buna göre Eski Yunan'da bazı suçlar müstesna olmak üzere belirli bir süre içinde açılmayan bir davada delillerin elde edilmesindeki güçlük ve ispatın zamanla zorlaşması nedenleriyle dava zaman aşımı prensip olarak kabul edilmiştir.²

Roma hukukunda bu hususun ne zaman kabul edildiği bilinmemekle birlikte Cumhuriyet dönemi ve imparatorluk döneminin başlarında bu uygulamanın bulunmadığı sanılmaktadır. Milattan önce 18 yılında kabul edilen "*Lex Julia de adulteriis*" adlı kanun metninde zamanaşımı ilk kez kayda geçmiştir. Buna göre ırza tecavüz, zina, fuhşa teşvik gibi cinsel suçların işlenmesinden itibaren 5 sene sonra davanın düşmesi karara bağlanmıştır. Daha sonra başka bazı kanunlarla zimmet suçu için 5 ile 20 yıllık zamanaşımının kabul edildiği, sonra 198 ve 208 yıllarında yapılan düzenlemelerle zamanaşımı süresinin 20 yıl olarak kabul edildiği, ancak öldürme, nesep değiştirme ve dinden çıkma

Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 2000, C. 20, sayı:31, s. 117) şeklindedir. Buna göre tüm kuğuların beyaz olacağı ön kabulü beyaz olmayan kuğu ortaya çıkınca değişecektir. Çalışma açısından "Osmanlı Devleti hukukunda mahkemelere 15 yılın üzerindeki davalar gelmezdi" ön kabulü bir genellemedir ve tersine bir çok örnek bulunmaktadır. İşte bu haliyle durumun tespit edilmesi, böyle bir karinenin bulunmasına rağmen uygulamada tersini işaret eden örneklerin de azımsanmayacak derecede olduğunun vurgulanması gerekmektedir.

² Mehmet Ali Uzun, *Cezâ Hukukunda Zamanaşımı*, İÜSBE, Basılmamış doktora tezi, İstanbul 1994, s. 2.

suçlarından zamanaşımının uygulanmadığı kaydedilmektedir.³ Aynı kaynakta özel suçlarda zamanaşımının II. Teodosio döneminde 30 yıla çıkarıldığı belirtilmiştir.

Aşağıda ayrıntılarına yer verilen inceleme döneminde -yani Klasik Osmanlı dönemi, sonrasında ise 17. ve 18. yüzyıl- zamanaşımına dair çok sayıda örnek yer almaktadır.

Zamanaşımı (Murûr-ı zamân) uygulamasının Osmanlı hukukunda Mecelle ile kesin olarak yerleştiği kaydedilmiştir. Mecelle'nin kabulünden evvel zamanaşımının mutlak bir prensip olarak kabul edilmediğine işaret edilmiştir.⁴

1.2. Gerekeçe

Zamanaşımı uygulamasına birbirinden farklı gerekçeler neden gösterilmiştir.⁵ Kimisinde geride kaldıkça karanlıkta kalan hakikatin bihakkın bilinemeyeceği, kimisinde ise hak sahibinin hakkını talep etmeyi öğrenmesi gibi farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. Bunların dışında mahkemenin iş yükünü hafifletmesi gibi faydaları da göz önünde tutmak gerekmektedir.

Zamanaşımına gerekçe olarak gösterilmiş diğer birkaç husus ise şöyledir:

“A-...İnsan, gerçekten kendisine ait olan bir hak konusunda uzun süre ilgisiz kalmaz. İnsanın ilgisiz kalması, hakkın kendisine ait olmadığına bir kanıtı olarak değerlendirilir. Dolayısıyla davacıya bir nevi ceza olsun diye davasına bakılmaz. B- Aradan uzun süre geçtikten sonra sahip çıkılan bir hakkın isbatı zorlaşır. Yani zaman ne kadar uzarsa hakkın isbatı da o ölçüde zorlaşmış olur ve dolayısıyla mahkemeleri de o ölçüde daha fazla meşgul eder. Bazen, ölüm ve miras intikalleri nedeniyle uzun süre sahip çıkılmayan bu tür davalar, içinden çıkmaz hale gelecek şekilde zorlaşabilir. C- Hak sahibinin zamanında hakkına sahip çıkmaması, hak konusu olan malı elinde bulunduran kişinin, o mala daha çok bağlanıp ısınmasına ve o malda daha çok tasarruf yapmasına neden olur ki bu da hem gerçek mal sahibi hem de malı elinde bulunduran kişi açısından telafisi zor bazı durumlara yol açabilir. Dolayısıyla davacının ihmalkarlığına bir nevi ceza olarak belli bir süreden sonra davasına bakılmaz.”⁶

³ Mehmet Ali Uzun, a.g.e., s. 3.

⁴ W. Padel - L. Steeg, “Zaman Aşımı”, (çev: Halil Cin), *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, Ankara 1966, s. 815.

⁵ Bu gerekçeleri İbn Âbidin ve Mustafa Ahmed ez-Zerka gibi iki farklı kaynağa dayandıran Osman Kaşıkçı şöyle demektedir; “*imkân bulunduğu halde bir hakkın uzun süre aranmaması, gereğinin yapılmaması veya ispat edilmemesi onun yokluğuna karine teşkil eder; ayrıca mahkemelerin çok gerilerde kalmış, ispatı ve aydınlatılması zorlaşmış davalarla meşgul edilmemesi de gerekir. Olaylar üzerinden geçen zaman uzadıkça yargulama zorluklarının yanı sıra sahtekârlük ve şüphelilik de artar. Hem bunu önlemek hem de insanları haklarını zamanında aramaya teşvik etmek gerekir (Kaşıkçı Osman, “Zaman Aşımı”, *DİA*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 114).*”

⁶ Abdülkerim Ünalın, “İslam Hukukunda Zamanaşımı (Tekaddüm)”, *DEÜİFD*, Sayı XII, İzmir 1999, s. 107.

1.3. Kavram

Kaynaklarda zamanaşımı olgusu “tekadüm-i zaman”⁷ ve “mürur-ı zaman” şeklinde birbiri yerine kullanılmaktadır. “Klasik fıkıh literatüründe zaman aşımı (mürur-ı zamân) kavramı “bir şeyin üzerinden uzun zaman geçmesi ve eskide kalması” anlamındaki “tekadüm” kelimesiyle karşılanır. Mecelle’de mürürü zaman ve tekadüm-i zaman eş anlamlı olarak kullanılır.”⁸ Aynı kaynakta hukuki bir terim olarak bu ifadenin “bir hakkın kazanılmasını sağlayan veya dava edilmesini önleyen belli bir sürenin geçmesinin kastedildiği” kaydedilmiştir. Beşeri hukukta ise zamanaşımı, bir hakkın kazanılması veya kaybedilmesi için öngörülmüş sürelerin geçmesi olarak tarif edilmiştir.⁹

İslam hukukunda zamanaşımının hak düşürücü etkisinin daha belirgin olduğu, ancak kişi hakkının egemen olduğu adam öldürme ve yaralama suçlarında zamanaşımının kabul edilmediği belirtilmiştir:

“Zaman aşımının hak kazanma veya kaybedilmesine etkisi en çok eşya ve borçlar hukukundadır. Kamu yararına tahsis edilen yollar, nehirler, otlaklar, harman, pazar, panayır, park, ibadethane ve çeşmelere ait davalarda zaman aşımı cereyan etmeyeceği hususunda İslam hukukçuları arasında fikir birliği vardır. Şâfî ve Hanbelîler şahsî ve aynı haklara ilişkin davalarda da zaman aşımını kabul etmezken Hanefî ve Mâlikî hukukçuları bu haklara ilişkin davalarda zaman aşımının işleyeceği kanaatindedir. Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik bu hususta kesin bir süre öngörmemiş ve örfün esas alınacağını belirtmekle yetinmişlerdir. Daha sonra gelen Malikî hukukçuları ise taşınmaz davalarının 10, taşınır davalarının 2 ya da 3 yılda zaman aşımına uğrayacağını kabul ederken Hanefî mezhebinde ise hakkın konusuna göre bir aydan 36 yıla kadar zaman aşımına uğrayacağını kabul etmişlerdir. Osmanlı Devleti’nde göçmenlere tahsis edilen mirî arazilerle ilgili davalarda 2 yıllık zaman aşımı süresi kabul edilmiş, yine Osmanlı Devleti’nde mirî araziye tasarruf davaları için 10 yıllık bir süre öngörülmüştür. Alacak, emanet, ödünç, taşınır, taşınmaz ve bunlarla ilgili irtifak hakkı, miras davaları, zevce dışındaki yakınların nafaka davaları ve vakıf taşınmazlarının asıllarıyla

⁷ “Tekadüm-i zaman: bir hadisenin vukuundan itibaren bazı hallerde davanın bakılmasına, şahadetin dinlenmesine mani teşkil eden müddet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine “tekaddüm-i Ahd” de denir” (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1983, C. III, s. 437). “Tekaddüm-i ahd: bir hâdisenin vukuundan itübâren bir müddetin mürûr etmesi ki bu, bâzı hususlarda dâvanın niyetine, şahadetin istimâna bir manî teşkil eder, buna “takaddüm-i zaman” da denir, [meselâ sirkatten, gayri meşru mukarenetten dolayı had icrası hususunda takaddüm-i zaman; şahadetin kabulüne mânidir. Bu müddetin miktarı hakkında muhtelif sözler vardır. Bunun en aşağı haddi altı ay veya bir ay, veya üç gündür. Bir kavle göre bunun takdir ve tâyini veliyyülemre muhavveldir]“ (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1999, s. 1024).

⁸ Osman Kaşıkçı, a.g.m., 114.

⁹ Abdülkerim Ünalın, a.g.m., s. 101.

ilgili davalar için 15 yıllık zaman aşımı süresi kabul edilmiştir (Mecelle, md. 1660-1662).¹⁰ Alacak davalarının kişilerin birbiriyle veya bir tarafında hazinenin olması arasında fark yoktur.”¹¹

İslam hukukçuları zamanaşımını ilgilendiren hakkı, çeşitleri açısından iki başlıkta ele almışlardır. İlki olan “*sahibi açısından hak, 4 alt başlığa ayrılmıştır. Bunlar, sırf Allah hakkı (belli bir kişiye ait olmayan ve yararı tamamen kamuya ait olan haktır. İman, namaz, oruç gibi bedeni ibadetler, zekât, fitre, haraç gibi mali ibadetler ve kazif dışındaki had cezaları gibi), sırf kul hakkı (belli kişi veya kişilere ait olan haktır. Mülkiyet, nikah, boşanma gibi), hem Allah hem kul hakkı olup Allah hakkının ağırlıklı olduğu hak (iki yönlü olup Allah hakkı ağırlıklı olarak kabul edilen haktır. Kazif (zina ile suçlanma) cezası gibi) ve hem Allah hakkı hem kul hakkı olup kul hakkının ağırlıklı olduğu (iki yönlü olup kul hakkı daha ağırlıktadır. Kısas hakkı gibi. Kısas toplumun düzen ve buzurunu koruması açısından Allah hakkı, işlenen cinayetin şabıslarla ilgili olması açısından ise kul hakkıdır.) haktır.*” İkincisi yargı kapsamı açısından hak olarak tanımlanmış ve 2 alt başlığa ayrılmıştır. Bunlar “*kazai (yargısal) hak (hukukun öngördüğü delillerle isbatlanabilen ve yargı alanına giren haktır. Belgelerle isbatlanabilen bir mülkiyet hakkı gibi. Yargı alanına girdiği için bu tür hakta hukuki müeyyide uygulanır.) ve Diyani (dini) (hukukun kabul ettiği delillerle isbatlanamayan haktır. Mesela A, B’ye gerçekten bir kitap vermiş ancak verdiği dair elinde bir delili yoksa ve B de bunu inkar ediyorsa bu kitap hukuken B’ye ait ise de dini açıdan ve gerçek itibarıyla A’ya aittir. A, her ne suretle olursa olsun fırsat bulduğu anda, dini ve vicdani açıdan, B’den için almaksızın kitabını veya bedelini alabilir. Ancak durum yargıya intikal edip A, hakkını isbat edemediği takdirde suçlu durma düşer.) haktır.*”¹²

Zamanaşımı olgusunu, borçlar hukuku açısından “*borcu sona erdirmemekle beraber, o borcun dava edilebilme imkânını ortadan kaldırmaktadır.*” şeklinde ifade edenler de vardır.¹³ Aynı kaynak, bu hususun Mecelle’de “*Tekadüm-i zaman ile hak sâkat olmaz*” şeklinde ifadesini bulduğunu da kaydetmektedir.

Zamanaşımının geniş bir tanımı şöyledir;

“bütün unsurları göz önüne alınarak zamanaşımının, “dava edilebilecek nitelikteki bir hak üzerinden, onun bu niteliğini düşüren hukuk düzenince belirlenmiş bir sürenin belli şartlar altında geçmesidir.”

¹⁰ “Osmanlı Devleti’nde Kanunî döneminde, taşınır davalarında on beş yıllık, taşınmaz davalarında on yıllık zamanaşımı süreleri kabul edilmiştir. Vakıf ve miras davaları ise zamanaşımına tabî değildir.” (Abdullah Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s. 106).

¹¹ Kaşıkçı, a.g.m., s. 115.

¹² Ünalın, a.g.m., s. 101-103.

¹³ Demir bu bilgiyi Ahmet Akgündüz’ün “İslam ve Osmanlı Hukukunda Müruruzzaman” adlı, *SÜHFD*, c. 1, sayı 1, Ocak –Haziran 1988, s. 49 künyeli çalışmasına dayandırmaktadır (Abdullah Demir, a.g.m., s. 105). Uzun uğraşlarımıza rağmen anılan kaynağa ulaşamamak çalışmamızın eksikliklerinden biri olarak kabul edilmelidir.

şeklinde tarif edilmesi daha uygun görünmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere zamanaşımının şu unsurları taşıması gerekir: 1- Dava edilebilecek bir hak bulunmalıdır. 2- Hukuk düzeni tarafından zamanaşımı için belirlenmiş veya benimsenmiş bir süre olmalıdır. 3- Bu süre, zamanaşımını durduran veya kesen sebeplerden biri olmaksızın geçmelidir. 4- Belirlenen sürenin geçmesi, hakkın sadece dava edilebilir olma vasfını düşürmelidir.”¹⁴

Ömer Nasuhi Bilmen'e göre iki tür zamanaşımı (mürûr-ı zamân) uygulaması vardır. Bunlardan ilki “*hük-m-ü ictihad*” denilenidir ve bunun müddeti 36 senedir. Buna göre 36 sene boyunca terk edilmiş dava artık dinlenemez, “*bir davayı ikâmeye iktidar mevcut iken bu kadar müddet bilâ özür terk etmek, adem-i hakka delâlet eder.*”¹⁵ Anlaşıldığı kadarıyla bunu takdir eden İslam alimleri olmuştur. Aşağıda değinilecek olan ikinci türü takdir eden ise “*kalıç ehlî*” de denilen ehl-i örf idareciler olmuştur. Karar verme süreci göz önüne alındığında kaynağı açısından daha keyfi, rahat ve kuşkusuz hızlı davranılarak sorunları çözme merci olan idarecinin başvurduğu bu usul, dini referanslara dayanan din bilginlerinin hükümlerinden serbestlik açısından büyük fark taşır. Din bilginlerinin dini metinlere dayanmış olması, idarecilerin ise kendi muhakemelerine dayanmış olması zamanaşımının süresine de etki etmiş olmalıdır. Muhtemelen ikinci tür uygulamada idarecilerin menfaatine olacak şekilde itiraz süresi daha kısa tutulmuştur. Ancak idarecinin ölümüyle veya idareden ayrılmasıyla verdiği hüküm ortadan kalkmakta ve hakimler/kadılar geriye kalan davalara bakabilmekteydiler.¹⁶

İkinci tür uygulama “*Velîyyül'emrin tayin ettiği mürur-ı zamandır ki müddetleri on sene, on beş sene gibi muhtelif olabilir. Artık böyle bir müddet terk edilen bir hakka aid dâvâyı dinlemekten bâkimler memnu bulunur. Mamefih böyle bir dâvâyı istimadan bir*

¹⁴ Abdusselam Arı, “İslam Hukukuna Göre Hukuk ve Ceza Davalarında Zamanaşımı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2005, Sayı: 11, s. 60.

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 8, Sarmaşık Yayınları, İstanbul 1999, s. 109.

¹⁶ Konuyla ilgili bir örnek şöyledir: “Bir başka davada sabık valiye giden şikayetle vali, aile içi bir soruna dışarıdan bir mübaşir tayin etmiştir. Bu açıdan kadının alanına müdahale edilmiştir. Ancak vali değiştikten sonra mağdurlar mahkemeye başvurmuştur. Amid'de Çermik kazası kurâsından Bendeven adlı karye sakini Hüseyin bin Haço mahkemede Hüseyin bin Mahmud üzerine dava açıp bundan bir sene önce sabık Diyarbekir Valisi Abdullah Paşa'nın bilâ-sebep üzerine mübaşir saldığını ve 156 gurusunu bi-gayr-i hakkın aldığını iddia etmiştir. Bu davada davacı sonunda haklılığını ispat ederek talep ettiği parayı almıştır (DŞS, 313-127-1, 16 Zilhicce 1159). Ancak paşanın emriyle adamlarının bir başkasına ödeme çıkarmaları ve sorunun ancak paşa gittikten sonra yeni vali döneminde halledilmiş olması idarecilerin bazen keyfi davranabildiklerini göstermektedir” (Gümüş, Ercan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi, Ankara 2014, s. 45).

*hâkim menedildiği halde diğer bir hâkim men edilmeyebilir.*¹⁷ *Bir de veliyyülemrin murur-ı zamandan dolayı bir kısım dâvâları dinlemekten hâkimleri men'i, onun vefatıyla nihayet bulur, halefi olan veliyyül'emr tarafından da bu meni' kabul edilmezse hâkimler bu davaları dinlemeyebilirler (Reddimuhtar).*¹⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere bu uygulama oldukça muğlaktır ve örfî olmasından olsa gerek muhakeme etme kararı hakime/kadıya bırakılmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü üzere zamanaşımı olgusunun önemli oranda uygulayıcısının/belirleyicisinin idareciler olduğu düşünülmektedir. Daha önce de değinildiği üzere zamanaşımına müracaatın bir sebebi, mahkemede oluşması muhtemel iş yükünün önüne geçmektir. Bu noktada mahkemenin ve dolayısıyla idarenin sorumlusu olan yöneticiler adalet tesis etme yetkilerini kullanmışlardır.¹⁹ Uriel Heyd, Osmanlı Devleti'nde idarecilerin zamanaşımı olgusuna müdahil olduklarını, dahası bazen keskin şekilde belirleyici olduklarını dile getirmiştir. Buna göre Osmanlı sultanları çoğu zaman kendi yetki alanlarını aşarak İslam fukehasının tartıştığı konular hakkında bile uygulama oluşturmuşlar ve kendileri bizzat müdahaleci olmuşlardır. Bu konuda Heyd şöyle demektedir:

"Osmanlı sultanları, çok kere özellikle hakkında geçmiş devir fukehasının ihtilaf ettiği hususlarda, kadıların hangi dini hukuku tatbik etmeleri gerektiğine karar verecek kadar ileri gitmişlerdir. Bu sık sık böylesi münakaşa mevzuu olan hukuk meselelerini sultana takdim edip muayyen görüşler beyan ettikten sonra sultanın kararını soran kazıasker ve şeyhülislamın teşriki mesaisiyle yapılırdı. Bu tür meselelerin bir koleksiyonu 16. yüzyıldaki büyük şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi'nin meşhur "Ma'ruzat"ıdır. Mesela: onun isteğiyle Kanuni Sultan Süleyman, murur-ı zaman kanunu hükmü altında mirî arazi ile ilgili olarak aradan 10 yıl geçtikten sonra davalara bakılmayacağına ve 15 yıl sonra diğer hiçbir dava yahut muhakeme olmayacağına karar vermiştir. ..."²⁰

¹⁷ Bu ifade, uygulamanın yerel olduğunu göstermektedir.

¹⁸ Bilmen, a.g.e., s. 109-110.

¹⁹ "Hatırlanacağı üzere kaza vazifesi halifenin asli vazifelerinden olup ilk halifeler döneminden sonra bu vazife kadılarına tevdi edilmiştir. İbn Haldun'a göre kaza, halifenin vazifeleri arasında namazda imam olmak, fetva vermek gibi asli görevlerinin yanında üçüncü sırada yer almaktadır. "Kaza hilafete dahil olan vazifelerdendir. Zira bu nizaların ortadan kaldırılması ve karşılıklı hak iddialarının halledilmesi için halk arasındaki davaları karara bağlayan (haklıyı haksızdan ayırt eden) bir mansıptır. Ancak verilen kararlara esas teşkil eden kanunlar, Kur'an ve hadisten alınmış olan şer'î ahkam ve kaidelerdir. İşte bundan dolayı kaza hilafetle ilgili vazifelerdendir, onun şümulüne dahildir. İslamın başlangıç dönemlerinde halifeler bu işi bizzat kendileri görür ve diğerlerine havale etmezlerdi (İbn Haldun, *Mukaddime I-II*, (hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 2007, s. 463)". (Gümüş, a.g.e., s. 30).

²⁰ Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (çev: Selahaddin Eroğlu), Cilt 26, Ankara 1952, s. 641.

1. 4. Zamanaşımına Uğramayan Durumlar/Davalar

İncelemeye konu edinilen zamanaşımı olgusunun bütün davalar için geçerli olmadığı belirtilmelidir. Bu konuda müracaat edilen kaynaktan anlaşıldığı kadarıyla Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve daha sonraki dönemden Feyzullah Efendi'nin verdikleri fetvalar ışığında yani 16. ve 17. yüzyıllara denk gelen hukuki ve dini metinlere göre:

- 1- “Çocukluk sebebiyle kullanılamayan dava hakkı zamanaşımına uğramaz.
- 2- Delilik sebebiyle açılmayan dava zamanaşımına uğramaz.
- 3- Gaiblik sebebiyle açılmayan dava zamanaşımına uğramaz.
- 4- Devlet başkanının emir verdiği bazı davalar zamanaşımına uğramaz.
- 5- Vakıfla ilgili davalar zamanaşımına uğramaz.
- 6- Miras davaları zamanaşımına uğramaz.”²¹

Yukarıdaki hususlara ek olarak Ünalın'a göre;

- 7- Mesafe Uzaklığı: Davacı ile başvurabileceği mahkeme arasında uzak bir mesafe varsa zamanaşımı süresi davacının yargı mercine ulaştığı andan itibaren başlar.
- 8- Davalının Zalim, Zorba Olması: bu durumda hak sahibi dava açtığı takdirde davalıdan mal veya canına yönelik bir tehlike endişesi ortadan kalkmadığı müddetçe zamanaşımının süresi başlamış olmaz.
- 9- Kocanın Engellenmesi: Hak sahibi olan bir kadının kocasının baskısı ile dava açmaktan engellenmesi de şer'i bir özür sayılır. Ancak bu engellenmenin isbatlanması gerekir.
- 10- Davalının Fakir Olması: İslam hukukunda borcunu ödeyemeyecek durumda olan borçluya, borcunu ödeyebilecek duruma gelinceye kadar mühlet verme zorunluluğu vardır... Davacının (bu durumdaki kişiyi) dava etme hakkı, ancak davalının borcunu ödeyebilecek duruma geldiği tarihten itibaren başlar, dolayısıyla zamanaşımının başlangıç süresi de bu tarihten itibaren geçerli olur.”²² gibi hususlarda zamanaşımı uygulanmaz.

Görüldüğü üzere buraya kadar sıralanan ve iki farklı kaynağa dayandırılan zamanaşımının uygulanmadığı mazeretli durumlar 10 madde olarak belirmektedir.

2- 17. ve 18. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Amid Mahkeme Kayıtlarından Zamanaşımına Dair Örnekler

Şeriye sicillerine dayalı çalışmalarda incelenen dönemi ve toplumu kuşatıcı genellemeler çıkarmak oldukça zor ve yanıltıcı olabilmektedir. Belgelerden hareketle tespit edildiği düşünülen ya da inceleme eserlerde ileri sürülen

²¹ Demir, a.g.e., s. 106-107.

²² Ünalın, a.g.m., s. 119-122.

genellemeler, doğrulanmaya gidildiğinde, çoğu zaman sadece ilgili iddia ile sınırlı kalmaktadır. İddia edilen, olguya/genellemeye dönüştürülmeye çalışılan hususlar çoğu zaman müphem kalmaktadır. Osmanlı hukuk sistemi için ortaya atılan birçok genelleme buna örnek olmaktadır. Osmanlı mahkemelerinin 15 yıllık zamanaşımı uyguladığına²³ ilişkin bir genel kabulün Amid örneği üzerinde sınanmasına gidildiğinde, anılan uygulamanın çoğunlukla hayata geçmediğini kanıtlayan bir çok örnek görülmektedir.²⁴

Zamanaşımı olgusundan bahseden diğer bir araştırmacı, Kayseri şeriye sicilleri üzerinden kadının sahip olduğu mülkiyet haklarını izah ederken “*şayet kadın çocuk ise ve vasileri ona ait bir mülkünü satmışlarsa büyüdüğünde buna itiraz edebilir*” demektedir. Ancak bu itiraz hakkının 15 yıllık bir süreyi geçmemesi gerektiğini belirtir. Bunu ileri sürerken herhangi bir hukuki dayanak göstermez ve sadece bir davayı destekleyici delil olarak kullanır ki bu davada, davacı 16 sene sonra başvuru yapmış, mahkeme de bunu reddetmiştir.²⁵ Dikkat edilirse araştırmacının zamanaşımı için itiraz süresini 15 yıl olarak belirtmesi yukarıda fetvalardan alınan zamanaşımının işlemediği durumlardaki bilgi ile çelişmektedir. Burada ortaya çıkan durum şöyledir; 17. yüzyıla ait fetvalardan anlaşılmaktadır ki zamanaşımı olgusu çocuk olanlara işlememektedir. Lakin bu bilgiye rağmen örnekten hareket edildiğinde anlaşılacak çocuk bile olsa kişi itirazını 15 yıl içinde yapmalıdır. Bu da genelleme yapmanın yanlıtlığına bir başka örnektir.

Şunu söylemek gerekir ki Osmanlı hukukunda böyle bir ilke vardır. Ancak bu ilke her zaman her yerde aynı şekilde uygulanmamıştır. Uygulamalardaki farklılıkların temel sebebi kadınların salahiyyeti olmalıdır.

2.1. Amid Mahkemesi'nde Zamanaşımına Bağlamdan Bir Örnek: 1152/1739 Tarihinde Amid Mahkemesi'ndeki Bir Fetva

Amid'de 17. yüzyıldaki tek defter ve 18. yüzyılın ilk yarısına ait 6 defterden anlaşıldığı kadarıyla Amid mahkemesine gelen davalarda zamanaşımı karinesi uygulanmaktadır. Aşağıdaki fetva örneğinden de anlaşılacağı üzere, mahkeme

²³ Zamanaşımı konusunda, inceleme dönemi olan 17. Yüzyıl Ankara'sı için Taş, Osmanlı hukukunda zamanaşımı süresini 15 yıl olarak belirtmektedir. Yazar incelediği 19 numaralı Ankara Şeriye Sicili defterinin de bunu doğruladığını ileri sürer (Hülya Taş, *17. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2006, s. 17). Bu gibi genel prensiplerin kabulü halinde, ele alınan olguların her zaman her yerde aynı şekilde uygulandığını düşündürecek imalar içerdiğini hatırd tutmak gerekir.

²⁴ Fazıl Hüsnü Erdem'e göre ““zamanaşımı” kavramı bir karine olabilir ama genel bir karine olmaz. “15 yıl bir karinedir fakat mutlak karine değildir. Davanın sonucu önemlidir. Kadı ne karar vermiş? Mürûr-ı zaman kararı verdiyse 15 yıl iddiası temel bulur”(Bu bilgiler Fazıl Hüsnü ERDEM ile yapılan 2010 yılındaki mülakata dayanmaktadır).

²⁵ Ronald C. Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anotolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18, No. 1 (jan., 1975), p. 66-67.

zamanaşımının uygulanmasını önermekte, dahası uygulamaya dair sorulara fetva ışığında cevap aramaktadır. Bununla birlikte, birçok kayıta ise bunun tersi durumlar söz konusu olmaktadır.

Camiünnebi Mahallesi sakini vekil Kavukçu Mehmed bin Mustafa davacı olduğu vekil es-Seyyid Mahmud Çelebi bin el-merhum es-Seyyid İbrahim Çelebi aleyhine dava ederek, vekili olduğu Hüsniye binti el-Hac Halil'e annesi merhume Fatıma'dan miras kalan harabe bir arsanın vekilinin mülküne geçirilmesini talep etmiştir. Davalı taraf merhumenin 20 sene önce kendisine kalan bu arsa üzerine hak talep etmediğini belirterek duruma şahitler göstermişlerdir. 5 şahit bu arsanın es-Seyyid Mustafa Çelebi'nin irsen mülkü olduğuna ve 20 seneden beri bu arsanın dahil olduğu fırını onararak kullandıklarını beyan etmişlerdir. Şahadetleri kabul edilir. Ayrıca davalı vekili es-Seyyid Mahmud Çelebi yedinde olan bir fetva-yı şerifi mahkemeye sunar. Bu fetvanın yer aldığı tutanak şöyledir:

“Zeyd dârı Hind'in muvâcehelesinde şu kadar zaman mülkiyet üzere mutasarrıf olub Hind-i mezbure ol darı Zeyd-i mutasarrıftan dava etmeyib Zeyd'in fevtinden sonra varislerinden davaya şer'an kadir olur mu? Cevab-ı ba-savabında; Olmaz, kütüb-ü mu'teberat-ı fihhiyyeden Kitab-ı Surre'de;²⁶ Bu suretde zamân-ı mezkûr şer'i şerifde ne mikdârı vakit ile binâ olmuşdur? Cevab-ı ba-savabında: Nısf sene ile beyan olunmuşdur. Kütüb-ü fihhiyyeden Dürer ve Gurer'de; Hind Zeyd ile olan davasını görmeye vakt u zamanı var iken dava etmeyüb fevt olsa Hind-i müteveffiyenin kızı Ra'd ol davayı Zeyd-i mezburile görmeye şer'an kadir olur mı? Cevab-ı ba-savabında; Olmaz. Kütüb-ü fihhiyyeden Kitab-ı Surre'de; On beş seneden tecavüz bilâ-özü terk olunan davanın istimâ'ı şer'ân câiz olur mu? Cevab-ı ba-savabında; Olmaz. Kütüb-ü fihhiyye-i mu'tebaratdan Camiu'l-Fetâvâ'da; İzi'd-da'vâ izâ turike aşere seneten fi'l-akâr ve hamse aşer seneten fi gayrihâ lâ tusme'u²⁷ deyu mastur u musarrah olmağın ber-mûceb-i fetâvâ-i şerif müvekkile-i mezbûre Hüsniye hatun müvekkil-i mûmâileyh es-Seyyid Mustafa Çelebi ile bi-vech mu'ârâza ve müdahaleden men'birle mâ vaka'a bi'ttaleb ketb olundu.”²⁸

2.2. Zamanaşımı Olgusunun Tersine/Uygulanmadığına Dair Örnekler

Diyarbakir/Amid mahkemesinde zamanaşımına/mürûr-ı zamana rağmen, yani bu hususun uygulanmadığına örnek olabilecek belgeler aşağıda yer almaktadır;

²⁶ Bu paragrafta 4 nokta ile boş bırakılan yerler orijinal belgede Arapça olarak kayda geçmiş ifadelerdir. Sonrasında Türkçesi de yer aldığından buraya Arapça olan ifadeler alınmamıştır.

²⁷ “Akârda 10 yıl, akâr dışında 15 yıl terkedilirse dinlenmez.”

²⁸ DŞS 360-326-2, 22 Rebiülahir 1152.

1065/1651 Cemaziyevvel’inde Amid mahkemesine gelen bir davada davacı Selim Bey davalı Ramazan’dan 17 yıl önceye dayanan alacağını talep etmiştir. Aralarındaki husumet “*musâlibun-i müslimun tavassutuyla değer olunan eşya davasından 4 guruş üzerine sulb*” eylettirilmiş ve davalı Ramazan parayı ödemiştir.²⁹ Bu belge 15 yıllık zamanaşımı genellemesinin her zaman uygulanmadığını gösteren Amid mahkemesindeki en eski tarihli ilk belgedir. Kadı 17 yıl önceki bir olayı ele alıp 1065/1651 yılında talep edilen eşyanın parasını ödettirmiştir.³⁰

1065/1651 yılında Medine-i Amid sakini iken ölen Kamber adlı kişinin veraseti sulbi oğlu Ahmed adlı şabemerde münhasıran olduktan sonra Ahmed mahvel-i kazada el-Hac Mehmed bin Pervane adlı kişi mahzarında üzerine takrir-i dava edub “*ceddim müteveffa-yı mezburdan bana ırs-ı şer’iyle müntakıl Medine-i mezburde mahallatından Suluki mahallesinde vaki hududun bir tarafı Osman Çelebi mülkü ve bir tarafı Mustafa Çavuş mülkü ve tarafeyni tarik-i amm ile mahdud iki sofa ve bir necari ve bir eyvan tabtı mahzen ve bir çardak tabtı ahur ve havlu müstemil menzîl-i merkum el-Hac Mehmed nice zaman fuzulen zabt ve tasarruf ider sual olunsun*” demiştir. Davalı Mehmed cevabında “*filvaka menzîl-i mezbur müteveffa-yı merkum Kamber hal-i hayatında kemal-i akıl sıbhatinde tarih-i kitabdan 16 sene mukaddem zikrolunan menzîlden iki sofa ve bir necari ve havlunun nisfını yüz guruşa ve üç seneden sonra zikrolunan bir çardak tabtı ahur ve bir eyvan tabtı mahzen ve nisf havlu dahi 50 guruşa bana iki akd ile bey’ edub kabz-ı semen ve teslim bey’i ettikten sonra tarih-i mezkurlerde iki kati mülkü tam hücceti dahi virmişdir*” diyerek kendisindeki hüccetleri mahkemeye ibraz etmiştir. Mahkeme buna dair ispat istediğinde ise Molla Mehmed bin Abdulkaki ve Mehmed Çelebi ibn Şahverdi adlı kişiler “*meclis-i şer-i şerife li ecl-iş’şehade hazıran olub gibbel istihşadiş’şer’i filvaki merkum Kamber hal-i hayatında ve kemal-i akıl sıbhatinde tarih-i kitabdan 16 sene mukaddem salif-el-ziker iki sofa ve bir necari ve nisf havlu 100 guruşa ve üç seneden sonra dahi bir çardak tabtı ahur bir eyvan tabtı mahzen ve nisf havlu dahi 50 guruşa mezkur el-Hac Mehmed’e bey’ edub kabz-*

²⁹ DŞS 316-22-115, 25 Cemaziyevvel 1065.

³⁰ Belgenin ayrıntısı şöyledir: “Medine-i Amid sakinlerinden Diyarbekir kullarından Selim Bey ibn Murad nam kimesne meclis-i şer’i hatırlazım et-tevkirde işbu baisülkitab Çolak Ramazan bin Temur nam kimesne tarafından tasdik-i vekil olan Arab bey ibn Sefer nam kimesne mahzarında ikrar-ı tam ve takrir-i dava edub tarih-i kitabdan 17 sene mukaddem merkum Ramazan yanında bir tencere ve bir ibrik ve bir leğen ve bir kilim ve bir velince(?) ve bir çadır emanet vaziyet eylemişdim deyu deavi ve taleb eyledükde musalihin-i müslimun tavassutuyla yeni değer olunan eşya davasından 4 riyali guruş üzerine sulh eyledüklerinde ben dahi sulh-u mezburu kabul ve bedel-i sulh olan 4 riyali guruşu mezbur Ramazan yedinden alub kabul ve kabz eyledim minbade husus-u mezburu müteallık merkum Ramazan ile asla ve kata deavi ve taleb ve nizai ve husumetim kalmamışdır. Badel-yevm husus-u mezburu müteallık benden asalaten ve kalaven deavi ve nizai sadr ve ----- olursa indel-hükkam el-keram mesmu’ından olmasın dedükde gibbel tasdik eş’şeri mavaki bit-taleb ketb olundu. Elhames aşrin Cemaziyelahir 1065. Şuhudulhal: el-Hac Süleyman ibn el-Hac -----, Selim -----, Süleyman bin Süleyman.”

u semen ve teslim-i bey' eyledükden sonra liş'şebade iki kati mülkü tam hüccetlerini mezbur el-Hac Mehmed yedine bizim huzurumuzda verdi biz bu hususa şahidlerimiz şebadet dahi ederuz' diye şehadet etmişlerdir. Mahkeme şehadetleri kabul ederek davacı ile davalıyı birbiriyle davadan men etmiştir.³¹ Belgeden anlaşılacağı üzere, davanın geçmişi 16 yıla dayanmaktadır ve mahkeme davayı zamanaşımından dolayı reddetmemiştir. Davalının iddiasını ispat etmesi sonucu davacı davayı kaybetmiştir.

Bir başka davada davacı kadın, 25 sene önce öldürülen kocasının diyetinden kendisine düşen hissenin mirasından düşülerek tarafına verilmesini istemiştir. Buna göre 1065/1651 yılına ait belgede Eğil sancağından iken vefat eden Ahmed Bey adlı kişinin zevce-i metrukesi Safiye Hanım, mahkemede Ahmed Bey'in varisleri olan amcası Osman Ağa'nın oğulları Mehmed, Ömer, İbrahim ve Hüseyin ile kızları Medine ve Ayşe'nin vasisi Yusuf Ağa ibn Ömer ve Aziz Çelebi kızları Hadice ve Zübde'nin vekili ve Zübde'nin kocası Ebubekir Bey ibn Mustafa önünde üzerlerine dava açmıştır. Bu davada eşi Ahmed Bey'in uhdesinde kalan 40 guruş mehr-i müecceli, bazı menzilleri ve merhumun amcası Osman tarafından alınan 400 guruş tutarındaki diyetin kendisine düşen kısmını Osman'ın muhalefatından alınarak kendisine verilmesini talep etmiştir. Ancak davalılar davacı Safiye hanımın bundan önce hakkı olanı aldığını ve iki kere aynı konuyu dava ettiğini, bu davalardan men edildiğini mahkemeye şahitler yoluyla ispat etmişlerdir. Mahkeme zamanaşımından değil, daha önce de aynı konunun reddedildiğinden hareketle davacıyı davadan men etmiştir.³²

1065/1651 tarihli başka bir belgede ise mülk anlaşmazlığı 20 sene önceki satış üzerinden tanımlanarak çözülmüştür. Buna göre, Amid mahallatından Kılbaş mahallesi sakinlerinden Rahime binti Baki adlı hatun tarafından vekil olan Musa bin Yusuf, aynı mahalledeki Rahime'nin sakin olduğu evin bundan 20 sene önce Mustafa bin Zail adlı kişiden 27 riyali guruşa Bali tarafından satın alındığını, Bali'nin ölümüyle mirasının Rahime'ye intikal ettiğini, bu hususun tahrir ve sicil olunduğunu, şu an ise buna dair bir suret-i sicilin kendilerine verilmesini talep etmiştir. Bu hususa şahit olan rical-i müsliminden es-Seyyid Fethullah bin Abbas ve Abdulkadir bin Cuma adlı kişiler şu an Rahime'nin sakin olduğu menzilin Bali adlı kişiden kızı Rahime'ye intikal ettiğini ve burayı ise 20 sene öncesinde 27 riyali guruşa Mustafa bin Zail'den satın aldığına, Bali ölünce de buranın kızı Rahime'ye miras kaldığını belirtmişlerdir. Mahkeme şehadeti kabul ederek istenen hüccetin tanzim edilmesini emretmiştir.³³

1145/1730 yılında Amid'de Ali Paşa mahallesi sakini Ahmed Çelebi ve Mehmed Çelebi bin Mustafa Çelebi adlı kimseler mahkemede Zaza el-Hac es-Seyyid Hüseyin bin Abaza önünde 32 yıldan beri anılan kişi tarafından zapt

³¹ DŞS 316-9-39, 27 Cemaziyelevvel 1065.

³² DŞS 316-25-129, 20 Cemaziyelahir 1065.

³³ DŞS 316-28-148, elahir-i Cemaziyelahir 1065.

edilen ve senelik 10 guruş geliri olan alacak davasının karşılığını teslim aldıklarını ve bu hususu sulh üzere çözdüklerini beyan etmişlerdir.³⁴

1151/1738 yılında Amid'de Hasırlı mahallesinden iken ölen Berber Mehmet Çelebi bin Ali'nin büyük oğlu Veli Çelebi mahkemede Yakub bin Mehmed önünde, üzerine dava açıp bundan 17 sene önce babasının hayattayken davalının babasına 18,5 guruş verdiğini ve bu alacağının davalının babasından alınıp kendisine verilmesini talep etmiştir. Davalı bu hususu inkar edince davacıdan delil istenmiştir. Ancak buna kadir olamayan davacı, davalı ile davadan men edilmiştir.³⁵ Bu belgede 17 yıllık süre zamanaşımı olgusuna ters düşmektedir. Bu davanın kaybedilme sebebi davanın zamanaşımına uğraması değil, davacının davasını ispat etmeye yarayacak delil sunamamış olmasıdır.

1151/1738 yılında Amid'de Derviş Hüseyin mahallesinden iken davadan 20 sene önce ölen Aliye binti el-Hac Asker adlı hatunun varisleri mahkemede, bu varislerden bir başkası olan Emine Hatun önünde üzerine dava açıp tereken haklarını talep ettiklerinde Emine'nin bunu vermediğini belirtirler. Emine ise bu davacıların babalarının bundan 8 sene önce hakkından feragat ettiğini ileri sürer. Mahkeme kendisinden delil isteyince şahitler getirilmiş ve şahitler "*davacıların babaları el-Hac Muhammed bin Asker'in ölmeden 8 sene önce kız kardeşi rahmetlinin terekesine müteallak amme-i davadan meşhur Eminenin zimmetini kabul edip ibra ve amm-i kati eyledi biz buna şahitleriz*" dediklerinde şahadet kabul edilmiş ve davacıların davalı ile muarazadan menine karar verilmiştir.³⁶ Dava 20 yıl önceye aittir ve davacıların davalı ile davadan men edilme sebebi zamanaşımı değildir. Davalıların iddialarını şahitler ile ispat etmesi davanın düşmesine sebep olmuştur.

1152/1739 yılında Amid'de Köprüpayan mahallesinden Köprüpayanzade Mustafa Çelebi bin el-Hac Mahmud mahkemede Basmacı Halil bin Ömer önünde Garib Kastalı mahallesindeki mülkünü 1139/1726 senesinde adı geçen kişiye 70 guruşa sattığını, parasını aldığını ve o günden bu güne alıcının malı olduğunu belirtmiştir. Mahkeme bu durumu kaydetmiştir.³⁷ Görüldüğü üzere buradaki işlem mülk satışının tescilidir. 13 sene önce satılmış bir mülkün tescili herhangi bir zaman sınırı işletilmeksizin mahkeme tarafından kayda alınmıştır.

1152/1739 yılında eyalet-i Diyarbekire tabi Hani kazası kurrasından Güzar adlı karye sakini el-Hac Seyyid Abdi bin Muhammed mahkemede Urşib ve Softa bin Hüseyin önünde üzerlerine dava açar. Sınırını belirttiği arazinin Mahmud adında bir kimsenin iken, bu kişinin ölünce babasına ve amcasına geçtiğini ve bunların 46 sene bu araziye kullandıklarını, ancak kendisinin

³⁴ DŞS 310-29-3, 4 Ramazan 1145.

³⁵ DŞS 360-370-1, 3 Zilhicce 1151.

³⁶ DŞS 360-367-1, 17 Zilhicce 1151.

³⁷ DŞS 360-365-1, 4 Muharrem 1152.

mülkiyet üzere buranın sahibi olduğunu, ayrıca elinde bu hususa dair fetva-yı şerif bulunduğunu belirtir. Davalılara sorulur, inkar etmezler ve mahkeme arazinin davacıya intikalini emreder.³⁸ Dava, zamanaşımına dahil edilebilecekken mahkeme davayı incelemiş ve davalı lehinde hükmetmiştir.

Amid'de Yiğid Ahmed mahallesinde sakin iken 1152/1739 yılında düyûnu terekesinden ezyed (borcu bıraktıklarından fazla) olduğu halde tarih-i kitabdan 22 sene önce ölen Hüseyin bin Mehmed bin Abdullah Bey'in büyük oğlu Ahmed mahkemede merhumun zevcesi olan Guri binti Abdulkadir adlı hanım önünde üzerine dava açıp aynı mahalledeki bir menzilin babasından müntakil olduğunu ve adı geçen Guri'nin burayı fuzulen zabt ettiğini ve sorulmasını talep etmiştir. Mahkeme davalıya sorunca, Guri, davacının diğer kardeşi ve annesi (ölen iki eşli) tarafından borcu karşılığında Kara Mehmed denilen bir şahsın biçtiği 130 guruş değer ile –bu Mehmed de ölmüştür- kendisine verildiğini, yani borcu karşılığında ölen kocasından burayı aldığını belirtmiştir. Mahkeme delil isteyince 3 şahit getirmiş ve şahitler Guri'nin lehine şahadet edince dava reddedilmiştir.³⁹ Dikkat edilirse mahkeme davayı zamanaşımından değil de, tersine davalının haklılığını ispat etmesi sebebiyle reddetmiştir.

1159/1746 yılında Diyarbekir valisi vezir Abdullah Paşa kethüdası Osman Ağa hazır olduğu halde mahkemede Amid'de Hevace Ahmed mahallesinden --- ---- adlı Nasranıyeler Zuğu Zımmi adlı karyede oturan Bedo veledi Aziz önünde her biri üzerine dava açıp “*bu Bedo ammužademiş olup tarih-i kitabdan 60 sene önce malik olan dedemiz Kara Kostak babanın bu karyedeki dam ve sayir beyt ve tahmilatını mezbur Bedo zabt etmiştir. Dedemizden babamıza ondan da bize geçen hisse-i irsiyemizi talep ederiz*” demişler ve şer'i ile çözümünü talep etmişlerdir. Mahkeme davacıardan delil isteyince davalarını ispat edememişler ve Bedo ile davadan men edilmişlerdir.⁴⁰ Davanın reddedilmesi 60 sene önceye dayanan dava geçmişinin zamanaşımına uğramasından değildir. Davacıların mahkemeye herhangi bir delil getirememelerinden kaynaklanmıştır.

1159/1746 yılında Amid'de Hacı Büzürk mahallesinden İbrahim bin Mustafa mahkemede Muhammed bin el-Hac İlyas önünde üzerine dava açıp “*davadan 40 sene evvel ölen ceddem Ayşe binti Ömer ölmüş veraseti babam rahmetli Mustafa'ya münhasıran olup babam Mustafa 30 sene önce ölmüş veraseti bana münhasıran olmuş ceddemden ----- karyesinde 300 guruş değerinde bir bağ ve yine aynı karyede 300 guruş kıymetinde 3 kat'i zeytunluk ve yine sınırları belli 50 guruşluk bir dam ve 70 guruşluk kati incar ve atteğ ? babçe toplam 740 guruş ile 2 aded ölmüş ve 2 aded ineği işbu Mehmed zabt etmiş, ceddemden babama ondan ondan bana geçen bu mirası şimdi talep ederim. Sual olunsun*” demiştir. Mahkeme zamanaşımına bakmadan davayı kabul

³⁸ DŞS 360-354-3, 8 Safer 1152.

³⁹ DŞS 360-355-1, 2 Muharrem 1152.

⁴⁰ DŞS 313-102-1, 16 Receb 1159.

etmiş ancak davacıdan ispat için delil istemiştir. Davacı ispata kadir olamayınca ise davayı reddetmiştir.⁴¹

Satış işlemlerinde zamanaşımı karinesinin uygulanmadığına bir örnek olmak üzere 1160/1747 yılında eyalet-i Diyarbekire tabi Telbisme nahiyesinden Derik adlı köyden Ahmed bin Muhammed ve Murtaza bin Ömer mahkemede Hacı Osman bin Bekir önünde Amid'deki bir menzilin babaları ve annelerinden kendilerine müntakil olup bundan 18 yıl önce burayı Hacı Osman'a 170 guruşa sattıklarını ve ödemenin kalan kısmı olarak 5 guruş ve 1 ruba akçe 2 Musul sarık ve 3 kuşak vermek üzere inşa-i akt-i sulh ettiklerini beyan etmişlerdir.⁴² Görüldüğü üzere alacak işlemleri 18 yıl önceye dayanmış olsa da zamanaşımı gerekçesiyle borcun inkarı söz konusu olmamış ve alacaklı ile verecekli mahkemede anlaşmalarını tescil ettirmişlerdir.

1160/1747 yılında Amid'de Balıklı mahallesinden es-Seyyid Muhammed bin Taha kız kardeşleri Rukiye ve Hatice yerine vekaleten ----- önünde Camiünnebi mahallesindeki menzilin babaları Taha'nın olduğunu, bundan 25 sene önce ölen es-Seyyid Abdulkadir'in babalarına buradan olan borcunun alacaklıları olduklarını, 25 yıldan şu ana değin davalı oldukları kimselerle 30 guruş nakit akçe ile sulh ettiklerini beyan etmişler ve davalarından vazgeçmişlerdir. Mahkeme bu hususu tescil ederek kaydetmiştir.⁴³ Mahkeme 25 sene önceye ait olan davayı sulh üzere karara bağlamıştır. Ölenin varisleri ölen davalının varislerine babalarından kalan haklarının devrini talep etmişlerdir. Mahkeme bu davada da zamanaşımını uygulamamıştır.

2.3. Zamanaşımı Gerekçesiyle Reddedilen Davalar

1152/1739 yılında Amid'de sakin Çermikzade es-Seyyid Ebubekir bin es-Seyyid Hasan adlı kişi mahkemede Mehmed Çelebi bin Mustafa Ağa üzerine dava açıp Molla Bahaeddin mahallesindeki bir menzili bundan 60 sene önce davalının babası Mustafa Ağa'dan satın aldığını ve şu an devrini talep edince mahkeme mürur-ı zaman gerekçesiyle davacıyı davalı ile muarazadan men etmiştir.⁴⁴

1152/1739 yılında Amid'de Camiünnebi mahallesinden iken bundan 20 sene önce ölen Fatma binti Abdullah bin Abdurrahman adlı hanımın küçük oğlu, kızı Hüsnüye binti el-Hac Halil ile büyük oğlu tarafından vekilleri olan Kavukçu Mehmed bin Mustafa mahkemede, Amid'de oturan merhum Azizzade demekle maruf fahrussadat-ı kiram es-Seyyid Mustafa Çelebi bin el-Hac

⁴¹ DŞS 313-98-2, 24 Receb 1159.

⁴² DŞS 313-160-1, 28 Rebiülevvel 1160.

⁴³ DŞS 313-129-2, 25 Safer 1160.

⁴⁴ DŞS 360-360-3, 10 Muharrem 1152.

Abdullah Efendi'nin 2 şahitle vekili es-Seyyid Mahmud Çelebi bin el-merhum es-Seyyid İbrahim Çelebi önünde üzerine dava açıp Amid'deki el-Hac Süleyman mahallesindeki evin 20 yıl önce annelerinden kendilerine kaldığını ve bunu talep ettiklerini belirtir. Davalıların vekili, cevabında, kadının hayatında bu menzili davalılara kullandığını ve burayı da sonrasında istediğine dair her hangi bir talebinin bulunmadığını, dolayısıyla zamanaşımı uygulanması gerektiğini ileri sürer. Zamanaşımına dair bir fetvayı da mahkemeye sunar ve davayı inkar eder. Mahkeme vekil-i mezbur es-Seyyid Mahmud'dan beyyine (delil) talep eder. O da 5 şahit - bunlar molla ve seyid ünvanlı kimselerdir- getirir. Şahitler Fatma'nın davalıyla anlaşlığını, zabt ve teslim sırasında ve sonrasında kadının dava ve niza' etmediğine şahadet ederler. Davacı ve davalı birbiri ile davadan men edilir. Davalı ve şahitlerin ispat için müracaat ettikleri zamanaşımı iddiası önem arz eder. Fatma'nın burayı sattığı ya da vakfettiği ile ilgili herhangi bir kayıt veya iddia yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla kadın hayattayken herhangi bir şekilde hak iddia etmemiştir. Ancak ölümünden sonra varisleri hak iddia etse de geçmişte son mülk sahibinin iddiada bulunmamış olmasını, mahkeme, hak düşürücü bir zamanaşımı olarak takdir etmiştir.

1160/1747 yılında bir davada Amid'deki Ağvıran adlı köyden Hanım binti Yusuf mahkemede es-Seyyid Veli bin Nebi üzerine dava açıp “*Eğil kazasında Molan adlı köyden 5000 yük üzüm bağı bundan 15 sene önce merhum Yusuf ile ortaklık, bu bağdaki 2500 yük bağı fuzulen zapt ve o gündün bu güne isabet eden bissemi/belgemi talep ederim*” deyince mahkeme davacı kadından delil istemiştir. “*Bu duruma şahidim yoktur*” diyerek izhar-ı acz eden kadına 15 sene mürur eden davanın zamanaşına uğradığı gerekçesiyle redd-i dava verilmiş ve davacı Hanım, davalı es-seyyid Veli ile muarazadan men edilmiştir.⁴⁵

Sonuç

İslam hukukunda iki şekilde uygulaması görülen zamanaşımı olgusu, Osmanlı mahkemesinde muhtemelen iş yükünü azaltma amacına matuf olarak işletiliyorsa da ele alınan örneklerden bunun sıkı sıkıya uygulanmadığı sonucuna ulaşılabilir. Anlaşıldığı kadarıyla zamanaşımı müddetini takdir eden ilk otorite İslam alimleri olmuştur. Diğer bir ikinci otorite ise “kılıç ehli” de denilen ehli-örf idarecilerdir. İlkine göre daha keyfi, rahat ve sorunları çözme merci olarak hızlı davranılması beklenen idarecinin başvurduğu bu usul, dini referanslara dayanan din bilginlerinin hükümlerinden serbestlik açısından büyük fark taşır. İlki hesap verebilir iken, ikincisinin hesap vereceği bir merci bulunmamaktadır. Bu da uygulamanın idareciler tarafından daha sık kullanılmasına yol açmış olmalıdır.

⁴⁵ DŞS 313-159-3, 22 Rebiülevvel 1160.

Zamanaşımı olgusunun önemli oranda uygulayıcısının idareciler olduğu yukarıda vurgulanmıştır. Mahkemelerde oluşması muhtemel iş yükünün önüne geçmek için yöneticiler adalet tesis etme yetkilerini kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde idarecilerin zamanaşımı olgusuna müdahil oldukları, dahası bazen keskin şekilde belirleyici oldukları düşünülmektedir.

Hukuk tarihi bağlamında bir tespit olarak çalışmada varılan diğer bir sonuç şudur ki zamanaşımı olgusu hakkın varlığını yok etmez. Tersine hakkın zamanında talep edilmemesinden doğan bir gecikmenin devam ettirilebileceğine temel oluşturur. Mahkeme ve idareciler de iş yoğunluğunu engellemek amacıyla bu uygulamaya yer yer müracaat etmişlerdir. Ancak, Amid mahkemesinde zamanaşımı çoğunlukla hak düşürücü ya da geciktirici bir uygulama değildir. İncelenen örneklerin büyük çoğunluğu bu uygulamanın göz ardı edildiğini göstermektedir. Zamanaşımı gerekçesiyle 3 dava reddedilmişken 14 dava bu olgunun tersine mahkemede ele alınmıştır.

Nihayet ele alınan konunun gösterdiği bir diğer husus, tarihe dair anlatımlarda genelleyici mutlak sınırların varlığının ispat edilmesindeki güçlüktür. Hukukun kaynağı olan bir çok metinde zamanaşımının mutlak olarak mevcut olduğunu gösteren hükümlerin bulunmasına rağmen her yerde buna mutlak bir prensip olarak uyulmadığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça:

Arşiv:

DŞS (Diyarbakır Şeriyeye Sicili)

DŞS 313-127-1, 16 Zilhicce 1159.

DŞS 313-160-1, 28 Rebiülevvel 1160.

DŞS 313-98-2, 24 Receb 1159.

DŞS 316-22-115, 25 Cemaziyelevvel 1065.

DŞS 316-9-39, 27 Cemaziyelevvel 1065.

DŞS 316-25-129, 20 Cemaziyelahir 1065.

DŞS 316-28-148, elahir-i Cemaziyelahir 1065.

DŞS 360-370-1, 3 Zilhicce 1151.

DŞS 360-365-1, 4 Muharrem 1152.

DŞS 360-360-3, 10 Muharrem 1152.

DŞS 360-355-1, 2 Muharrem 1152.

DŞS 360-354-3, 8 Safer 1152.

Kitap, Tez:

- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Cilt: 8, Sarmaşık Yayınları, İstanbul 1999.
- DEMİR, Abdullah, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, Yitik Hazine Yayınları, 2010, İstanbul 2010.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1999.
- Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi*, Cilt: 3, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2014.
- GÜMÜŞ, Ercan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi, Ankara 2014.
- İbn Haldun, *Mukaddime I-II*, (hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 2007.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1983.
- TAŞ, Hülya, *17. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2006.
- UZUN, Mehmet Ali, *Ceza Hukukunda Zamanaşım*, İÜSBE, Basılmamış doktora tezi, İstanbul 1994.

Makale, Ansiklopedi Maddesi vs.:

- ARI, Abdusselam, "İslam Hukukuna Göre Hukuk ve Ceza Davalarında Zamanaşım", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2005, Sayı: 11, s. 57-88.
- ERDEM, Fazıl Hüsnü, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Öğretim Üyesi, 2010 yılındaki Mülakattan.
- GÜNEŞ, Ahmet, "16. Yüzyılda Osmanlıların Beşiği Eskişehir ve Karacaşehir'de Sosyal Kurumlara İlişkin Köy Gelirleri ve Bunların Paylaşımı", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2000, C. 20, sayı:31, s.117-147.
- HEYD, Uriel, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev: Selahaddin Eroğlu, Cilt 26, Ankara 1952.
- JENNINGS, Ronald C. (1975), "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anotolian Kayseri", (*Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18, No. 1 (jan., 1975) pp. 53-114.).
- KAŞIKÇI, Osman, "Zaman Aşımı", *DİA*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 114-116.
- PADEL W.-STEEG L., "Zaman Aşımı", (çev: Halil Cin), *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, Ankara 1966.
- ÜNALAN, Abdülkerim, "İslam Hukukunda Zamanaşımı (Tekaddüm)", *DEÜİFD*, Sayı XII, İzmir 1999, s. 101-124.

